

Verbranding in de wattenfabriek

Fred Foppen

Amsterdam, donderdag 28 april 1881. Voorbijgangers op de hoek van de Nieuwezijds Voorburgwal en het Hekelveld zagen om kwart voor acht 's avonds ineens enorme vlammen uit de bovenste etage van het fabrieksgebouw van "Peters Kapok" naar buiten schieten. Daar op de kapokzolder verwerkten negen jonge vrouwen kapok in de kapokmolen om te verwerken. Een vermoeiend en stoffig werk, een beetje gevaarlijk ook want het was bekend dat kapok gemakkelijk in brand kon vliegen. Volgens omstanders verspreidde het vuur zich razend snel. Een werknemer had eerst nog geprobeerd om zelf de brand te blussen, maar toen dat niet lukte werd de brandweer gewaarschuwd. "Wellicht heeft dit aanleiding gegeven tot een vertraging bij het inroepen van de hulp der brandweer", is het commentaar in de krant. In het gebouw waren op dat moment 30 werknemers aanwezig. In nog drukkere tijden, vooral in het voorjaar, kon dat aantal wel oplopen tot ruim 50. De meesten konden nog via de hoofdtrap naar buiten komen, maar door de dichte rook wisten de negen vrouwen van de hoger gelegen kapokzolder de hoofdtrap niet meer te vinden. Gelukkig was er nog een kleine trap, waarlangs zij konden vluchten. Op straat voor de fabriek bleek echter dat slechts zeven van de negen jonge vrouwen van de kapokzolder naar buiten waren gekomen. De eerste gedachte was dat de twee meisjes uit paniek naar huis waren gerend, maar toen toeschouwers riepen dat ze in de dikke rook twee zich aan elkaar vastklemmende meisjes hadden gezien voor het raam op de derde etage rende brandwacht Jannes van der Kolk het brandende gebouw binnen in, maar op de tweede etage kon hij wegens de dikke rook niet verder. De 15-jarige Hendrina - ze werd Kaatje genoemd - Heuvel en de 20-jarige Aaltje de Wolde waren niet te vinden.

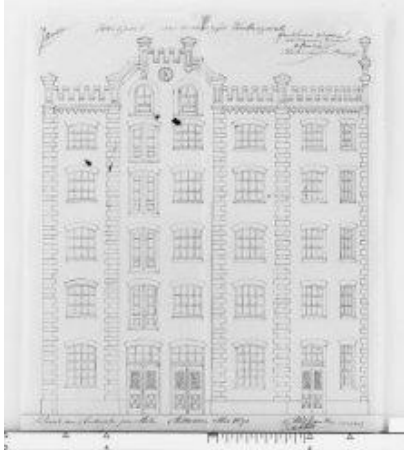
De brandweer - de blusboot Jan van der Heyde in de gracht en vier stoomspuiten en vier handspuiten op straat - was zeer snel met groot materiaal aanwezig, maar ze slaagden er niet in om deze, zoals in hun archief staat, grote uitslaande brand te blussen. In de krant staat dat het gebouw binnen de kortste keren één grote vuurzuil was geworden en dat binnen een uur na het begin van de brand al een groot deel van het gebouw was ingestort. De brand kon men zelfs in Uithoorn en Wormerveer zien. De brandweer moest hard werken om te voorkomen dat de brand nog zou overslaan naar een oliepakhuis achter de kapokfabriek. Een grote menigte toeschouwers zag tegen middernacht hoe de voorgevel van de hoge fabriek naar beneden kwam.

Pas twee dagen later vonden twee agenten van politie de twee slachtoffers in het puin. In de overlijdensaktes van 2 mei 1881 verklaren Wilhelm Friedrich Fricke en Teunis van Lingen, dat zij op 30 april om half vier 's middags op het adres "Nieuwe Zijds Voorburgwal n. 2 de lijken van Hendrina Heuvel en Aaltje de Wolde hebben gevonden, overleden den achtentwintsten April waarschijnlijk des avonds tussen acht en tien ure". Als beroep staat vermeld, fabriekwerkster. Hendrina Heuvel, in Amsterdam geboren op 12 april 1866, woonde met haar ouders Jan Heuvel en Hendrina Hoepel in de Palmstraat 70 en Aaltje de Wolde, in Amsterdam geboren op 11 december 1860, woonde met haar ouders Jan Jans de Wolde en Elizabeth Theunis in de Willemstraat op het adres Wijdegang 62.

Na diepgaand onderzoek is de brandweer tot de conclusie gekomen dat de brand van 28 april 1881 het gevolg was van het warmlopen van een as van de kapokmolen op de kapokzolder.

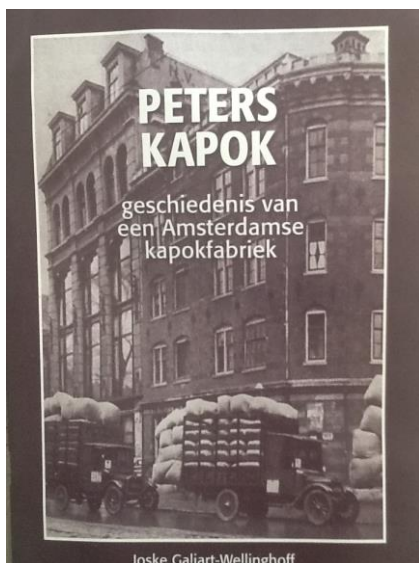
In de documenten van het Bureau Statistiek Doodsoorzaken van het Stadsarchief Amsterdam staat dat de twee zijn overleden door "verbranding in de wattenfabriek". Volgens de kranten heeft er op de Nieuwezijds Voorburgwal 2 nooit een wattenfabriek gestaan, maar een fabriek waar eerst bedveren en later ook kapok werd verwerkt als vulmiddel voor kussens, matrassen en vesten.

De oprichter Christian Gerhard Peters had in 1833 toestemming gekregen om in een pand aan de Brouwersgracht op de hoek met de Lijnbaansgracht een fornuis te plaatsen voor het drogen van bedveren. De bedrijfsactiviteiten werden later verplaatst naar de houten pakhuizen aan de Nieuwezijds Voorburgwal, De Vier Winden, De Zomer en De Winter, maar De Vier Winden waren zo bouwvallig dat deze pakhuizen in 1865 zijn gesloopt en vervangen door "een groot steenen gebouw, staande recht tegenover de Martelaarsgracht, van achteren begrensd door een oliepakhuis", dat door architect G. W. Breuker was ontworpen. In 1870 werd de zijgevel met nog eens vier meter uitgebreid in de richting van de Oude Haarlemerschutsluis, waardoor de nog steeds bestaande karakteristieke halfronde hoek van het pand op de hoek van de Nieuwezijds Voorburgwal en de Spuistraat ontstond. Het gebouw aan de Nieuwezijds Voorburgwal is na de grote brand in 1881 weer herbouwd. Op de fundamenten van de afgebrande De Vier Winden kwam een nieuw pand met kantoren en magazijnen. Architect W. Wilkens heeft deze herbouw voor zijn rekening genomen, waarbij hij er zorg voor heeft gedragen dat het nieuwe pand op het oog identiek was aan het gebouw van voor de brand van 1881. Het meest opvallende verschil met het oorspronkelijke ontwerp van Breuker is dat het gebouw niet meer zes etages heeft, maar vijf.

bouwtekening van de Vier Winden, architect G. W. Breuker

Deze Christian Gerhard Peters was op 1 september 1796 geboren in Wittmund bij Aurich in Oost-Friesland en in 1816 naar Amsterdam vertrokken. Hij trouwde in 1831 met Christina Louise Thedinga, ook een Duitse immigrant, geboren in Kloster Thedinga, een dorpje bij het Oost-Friese Leer. Hun dochter Volmine Margaretha trouwde met Peter Wilhelm Janssen, die ook uit Oost-Friesland kwam, want geboren op het Waddeneiland Wangerooze; net als Peters was Janssen dus een Duitse immigrant. Na het overlijden van Christian Gerhard Peters in 1860 nam Janssen samen met Peter Ludwig Peters, broer van Christiaan Gerhard, de leiding over van de onderneming, die altijd de naam van Gebrs. Peters is blijven dragen, onder meer in de naam “Stoomfabriek van bedveeren van gebr. Peters”, maar ook in “N.V. Fabrieken van Veren- en Kapokbereiding v/h Gebrs. Peters” en “N.V. Gebrs. Peters Kapok fabrieken”. Door het grote publiek is die naam al gauw afgekort tot “Peters Kapok”.

“Peters Kapok” door Joske Galiart-Wellinghoff

Joske Galiart-Wellinghoff, dochter van een werknemer van “Peters Kapok”, die vele jaren met haar ouders in de conciërgewoning van het bedrijf aan de Nieuwezijds Voorburgwal 2 heeft gewoond, heeft de geschiedenis van de onderneming beschreven. Christiaan Gerhard Peters had het bedrijf opgericht voor de verwerking van bedveren en dons, maar toen duidelijk werd dat kapok een uitstekend alternatief was voor bedveren en dons hebben de gebroeders Peters al in 1875 kapok in hun productenpakket opgenomen. Kapok is een donsachtige vezel die gewonnen wordt uit de rijpe kapoknoot, die aan de kapokboom, randoe in het Maleis, groeit. Het heeft een hoog vochtregulerende werking, het is sneldrogend en het heeft uitstekende ademende eigenschappen. Kapok werd en wordt vooral gebruikt als vulmiddel voor kussens en matrassen. Na het oogsten wordt de kapok gesorteerd op kwaliteit, derde, tweede en PRIMA kwaliteit. De Gebrs. Peters hadden zich gespecialiseerd in PRIMA kwaliteit kapok en zij beroemden zich erop dat het afkomstig was van de beste katoenplantages op Java. De kapok van de Gebrs. Peters was niet goedkoop, maar hun kwaliteit had zo’n goede naam dat het product over de hele wereld van New York tot Moskou werd verkocht, zoals blijkt uit de orderboeken uit 1900. In het jaar 1929 verwerkte “Peters Kapok” zo’n 300.000 kilo kapok, toen ongeveer 2 % van de totale wereldproductie.

De verwerking van kapok is een stoffig en brandgevaarlijk proces. Uit veiligheidsoverwegingen was het al in 1881 verboden om op de kapokzolder open vuur te maken, licht aan te steken of een gasleiding aan te leggen. Ettelijke keren is er brand uitgebroken in kapokfabrieken en in het geval van de fabriek van de Gebrs. Peters hebben omwonenden vaak geprobeerd om deze fabriek in het centrum van de stad te laten sluiten. De Amsterdamse brandweer had in 1880 op 14 september en ook in december branden moeten blussen in wat zij de verenfabriek Gebr. Peters noemden, gelukkig toen zonder lichamelijk letsel. In het Nieuws van den Dag van vlak na de brand met dodelijke afloop in april 1881 is de wens uitgesproken dat B. en W. geen toestemming zou geven tot herbouw van de kapokfabriek en op 15 december 1881 heeft L. L. Wijnsouw, die naast de fabriek op de Nieuwezijds Voorburgwal 6 woonde, de gemeente nog verzocht de vergunning “tot het uitoefenen van een fabriek ter bereiding van kapok” in te trekken.

Toch kreeg de onderneming toestemming om haar activiteiten aan de Nieuwezijds Voorburgwal 2 voor te zetten.

N. V. Peters Kapokfabrieken in 1979

En hoe ging het verder

De namen van de twee slachtoffers zijn in de kranten op verschillende wijze geschreven, onder meer als Kaatje van den Heuvel en Aaltje van der Woude. In dit verhaal staan hun namen geschreven, zoals ze bij de gemeente Amsterdam zijn geregistreerd.

De Nieuwe Zijds Voorburgwal is later omgedoopt tot Nieuwezijds Voorburgwal.

Peter Wilhelm Janssen, vennoot van de Gebrs. Peters, is in 1869 de mede-oprichter geworden van de Nederlands-Indische tabaksmaatschappij de Deli Maatschappij. Janssen was een sociaal bewogen man, die zijn fortuin gestoken heeft in werkgelegenheidsprojecten, bejaardenzorg en scholen. Er staat een standbeeld van hem in het Janssenplantsoen op het Bellamyplein.

Kloster Thedinga is een benediktijner klooster dat rond 1190 is gesticht door Sint Hatebrand, waarschijnlijk geboren in Holwierde bij Appingedam. In 1183 stichtte hij kloosters - in Holwierde, Thesinge en Garmerwolde.

Het adres van de Nieuwezijds Voorburgwal 2, waar de fabriek stond, is in 1983 gewijzigd in Spuistraat 1 A, eigenlijk het nummer van de ingang van de garage van de oude fabriek.

Vanaf 1881 tot 1983 hadden de Gebr. Peters een kapokfabriek aan De Wittenkade 36, maar ook daar brak af en toe brand uit, onder andere in 1924 en in 1930.

In 1965 begon “Peters Kapok” de concurrentie te voelen van de opkomst van synthetische vezels als vulmiddel voor kussens en matrassen. In 1978 werd voor het eerst verlies geleden en in dezelfde tijd besloot de gemeente Amsterdam dat de kapokfabriek aan de De Wittenkade moest vertrekken om plaats te maken voor sociale woningbouw. Op 1 februari 1983 werd de kapokfabriek overgeplaatst naar Edam, maar eind 1985 was de situatie zo uitzichtloos geworden dat de aandeelhouders van de “N.V. Fabrieken voor Veeren- en Kapokbereiding v/h Gebr. Peters” besloten om het bedrijf te verkopen aan Bruca Beheer, investeringstak van de matrassenproducent Ten Bruggen Cate, die trouwens een goede klant van “Peters Kapok” was. In 1992 heeft Bruca Beheer “Peters Kapok” verkocht en als gevolg van die overname is de N.V. Gebrs. Peters Kapokfabrieken definitief uit het pand aan de Nieuwezijds Voorburgwal 2 vertrokken. Nu zit het budgethotel Sint Nicolaas in het gebouw. Jade B.V., een onderneming voor slaap- en zitcomfort in Deventer, werd de nieuwe eigenaar van “Peters Kapok”, maar op 13 februari 2013 is Jade B. V. failliet verklaard en daarmee kwam na 180 jaar een einde aan de onderneming van de Gebrs. Peters.

Bronnen

Algemeen Handelsblad, 30 april 1881, p. 2; 7 november 1930, p. 2

De Tijd, 30 april 1881, p. 2

Joske Galiart-Wellinghoff, Peters Kapok: geschiedenis van een Amsterdamse kapokfabriek, eigen uitgave, 2001

Kroniek van branden in Amsterdam, 1874 - 1998

Leeuwarder Courant, 29 oktober 1924, p. 3

Nieuws van den Dag, 30 april 1881, p. 2; 16 december 1881, p. 5

Paul Holthuis, Ons Amsterdam, januari 2014

Stadsarchief Amsterdam, Alex van Reenen

Stadsarchief Amsterdam, Beeldbank

Stadsarchief Amsterdam, Aaltje de Wolde, BSDA 0005000084, overlijdensakte 3143 van 2 mei 1881

Stadsarchief Amsterdam, Hendrina Heuvel, BSDA 00055000084, overlijdensakte 3142 van 2 mei 1881